



# HISTORY STUDIES

INTERNATIONAL JOURNAL OF HISTORY

ISSN: 1309 4173 / (Online) 1309 - 4688 (Print)

Volume: 13, Issue: 3, June 2021

[www.historystudies.net](http://www.historystudies.net)

## OSMANLI DEVLETİ'NİN SON DÖNEMİNDE BÜROKRATİK SORUNLARA DAİR TİPİK BİR ÖRNEK: MOSES LEVİ'NİN BERLİN'DEN YAFA'YA DÖNÜŞ MUAMMASI (1905-1912)

*A Typical Example of Bureaucratic Problems in the Last Period of the Ottoman Empire: The Confusion of Moses Levi's Return to Jaffa from Berlin (1905-1912)*

**Prof. Dr. Mehmet Beşirli**

Samsun Üniversitesi

[mehmet.besirli@samsun.edu.tr](mailto:mehmet.besirli@samsun.edu.tr)

ORCID ID: 0000.0003.3479.7292

Makale Türü-*Article Type* : Araştırma Makalesi-Research Article  
Geliş Tarihi-*Received Date* : 06.12.2020  
Kabul Tarihi-*Accepted Date* : 23.05.2021  
DOI Number : 10.9737/hist.2021.1013

*Atıf – Citation:*

Mehmet Beşirli, "Osmanlı Devleti'nin Son Döneminde Bürokratik Sorunlara Dair Tipik Bir Örnek: Moses Levi'nin Berlin'den Yafa'ya Dönüş Muamması (1905-1912)", *History Studies*, 13/3, June 2021, s. 785-803.





**OSMANLI DEVLETİ'NİN SON DÖNEMİNDE BÜROKRATİK  
SORUNLARA DAİR TİPİK BİR ÖRNEK: MOSES LEVİ'NİN BERLİN'DEN  
YAFA'YA DÖNÜŞ MUAMMASI (1905-1912)**

*A Typical Example of Bureaucratic Problems in the Last Period of the Ottoman Empire: The Confusion of Moses Levi's Return to Jaffa from Berlin (1905-1912)*

**Prof. Dr. Mehmet Beşirli**

**Öz**

Moses Levi, Berlin yakınında mahpus Osmanlı vatandaşı Yafalı bir Yahudi idi. Berlin'e doğramacılık yapmak için gitmiş, bir yaralama olayından dolayı hapsedilmiş, bir müddet sonra orada cinnet geçirerek şuurunu kaybetmiştir. Berlin Polis Müdürlüğü'ne müracaatla memleketi Yafa'ya dönmek isteğini belirtmiştir. Levi'nin Berlin'den memleketi Yafa'ya gönderilmesi meselesi birtakım diplomatik ve bürokratik işlemi gerektirmiştir.

Moses Levi'nin Berlin'den Yafa'ya yolculuk serüveni, Osmanlı'da devlet ve iktidar mücadelesinin bürokratik işlemlere yansımaları açısından önemli bir örnektir. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi 53/27 Numaralı İçişleri Bakanlığı belgeleri incelendiğinde adı geçen kişinin Yafa'ya dönüşü ile ilgili yazılarda devletlerarası diplomatik ilişkiler, iç devlet aygıtının işleyişi ve yazışma süreçleri izlenebilmektedir. Almanya'nın İstanbul Büyükelçiliği ve Berlin Polis Müdürlüğü ile Osmanlı İçişleri ve Dışişleri bakanlıkları ve Kudüs Mutasarrıflığı arasındaki çetrefilli bürokratik yazışmalar Moses Levi'nin Yafa'ya dönüşünü zaman içinde belirsiz bir mecraya sürüklemiştir.

Bu çalışmada Moses Levi'nin Berlin'den Yafa'ya yolculuk serüveni, Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi 53/27 Numaralı İçişleri Bakanlığı İdare Belgeleri tasnifinde bulunan belgelere göre incelenmiştir.

**Anahtar Kelimeler:** Berlin, Moses Levi, Almanya, Kudüs

**Abstract**

Moses Levi was a Jewish from Jaffa, an Ottoman citizen, imprisoned near Berlin. He went to Berlin to do joinery, was imprisoned for a wounding incident, and lost consciousness after a while there by insanity. He expressed his wish to return to his hometown, Jaffa, by applying to the Berlin Police Department. The issue of sending Levi from Berlin to his hometown of Jaffa required some diplomatic and bureaucratic procedures.

The journey of Moses Levi from Berlin to Jaffa is an important example in terms of the reflection of state and power struggle in the Ottoman Empire on bureaucratic procedures. When the documents of the Ministry of Internal Affairs of the Presidency State Archives Ottoman Archive numbered 53/27 are examined, the inter-state diplomatic relations, the functioning of the internal state apparatus and the correspondence processes can be monitored in the documents about the return of the mentioned person to Jaffa. The complicated bureaucratic correspondence between the German Embassy in Istanbul and the Berlin Police Department, and the Ottoman Ministry of Internal Affairs and Foreign Affairs and the Jerusalem Governorship drove Moses Levi into an uncertain course over time.

In this study, the journey of Moses Levi from Berlin to Jaffa was examined according to the documents included in the Ottoman Archive of the Presidency State Archives, the Ministry of Interior Administration Documents No. 53/27.

**Keywords:** Berlin, Moses Levi, Germany, Kudüs

## Giriş

Moses Levi, doğramacılık yapmak için Berlin'e gitmiş, bir yaralama olayından dolayı hapsedilmiş, ancak bir müddet sonra şuurunu kaybetmiş Yafalı bir Yahudi idi. Berlin Polis Müdürlüğü'ne müracaatla memleketi Yafa'ya dönmek isteğini belirtmiştir. Levi'nin Berlin'den memleketi Yafa'ya gönderilmesi ve sınırda Türk memurlara teslimi birtakım diplomatik ve bürokratik işlemi gerektirmiştir.

Moses Levi'nin Berlin'den Yafa'ya yolculuk serüveni, Osmanlı'da devlet ve iktidar mücadelesinin bürokratik işlemlere yansımaları açısından önemli bir örnektir. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi Dahiliye Nezareti 53/27 Numaralı İdare Evrakı belgeleri incelendiğinde adı geçen kişinin Yafa'ya dönüşü ile ilgili yazılarda devletlerarası diplomatik ilişkiler, iç devlet aygıtının işleyişi ve yazışma süreçleri izlenebilmektedir. Alman Sefareti ve Berlin Polis Müdürlüğü ile Osmanlı Dahiliye ve Hariciye Nezaretleri ve Kudüs Mutasarrıflığı arasındaki çetrefilli bürokratik yazışmalar Moses Levi'nin Yafa'ya dönüşünü zaman içinde belirsiz bir mecraya sürüklemiştir.

Moses Levi'nin Yafa dönüşü konusunu anlaşılır hale getirmek için tabiiyet, geri verme, sınırdışı etme ve Filistin'e Yahudi göçü üzerine bazı kavramları açıklamak gerekmektedir.

Tabiiyet, kişiyi, devlete bağlayan siyasi ve hukukî bağıdır. Diğer bir ifadeyle milliyet, kişiyi bir milletin, tabiiyet ise bir devletin parçası yapar. Türk hukukunda tabiiyetle uyrukluk, vatandaşlıkla yurttaşlık aynı manada kullanılmaktadır<sup>1</sup>.

Tabiiyet kavramı, en basit ifadesiyle, bireyin belirli bir devletle arasındaki karşılıklı hak, görev ve yükümlülük ilişkilerini belirleyen hukuksal bir bağ olarak tanımlanmıştır. Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde gayrimüslim tebaanın yabancı devlet tabiiyetine geçerek kapitülasyonlardan yararlanma arayışı tabiiyet konusunu ciddi bir hukuki düzene bağlama gereksinimi doğurmuştur<sup>2</sup>. Bunun bir sonucu olarak 1869 yılında "Tabiiyet-i Osmaniye Kanunnamesi" yayımlanarak, Osmanlı tabiiyetinin kazanılmasında kan bağı ilkesi benimsenmiştir<sup>3</sup>.

Tabiiyet-i Osmaniye Kanunnamesi, o güne kadar ilk defa vatandaşlık hukukunu düzenlemesi, vatandaşlık konusunun yasal bir zemine taşınması bakımından önemlidir. Bu kanunnameden sonra 1876'da kabul edilen ilk Osmanlı Kanun-ı Esasi'sinde Osmanlı vatandaşlığı anayasal düzeyde koruma görmüştür. Nitekim bu Anayasanın 8. Maddesinde "Devlet-i Osmaniye tabiiyetinde bulunan efrâdın cümlesine herhangi bir din ve mezhepten olur ise olsun bilâ-istisna Osmanlı ta'bir olunur ve Osmanlı sıfatı kanunen muayyen olan ahvale göre istihsâl ve izâ'e edilir" demektedir<sup>4</sup>.

Öte yandan Moses Levi'nin Berlin'den Yafa'ya dönüş süreci yazışmaları incelendiğinde bu sürecin hukuken bir "Sınırdışı Etme" mi yoksa "Devletlerarası Geri Verme" mi olduğu düşünülmeli gereken bir husustur. Geri verme sanık ya da suçluların geri verilmesini kapsamaktadır. Bu anlamda suçluların geri verilmesi, resmi bir talep üzerine ve anlaşmalardaki hükümlere uygun olarak suçlu şahsın teslim edilmesidir<sup>5</sup>. Sınırdışı etme yabancıyı zorla sınır dışına çıkarılmasıdır. Devletlerin sınırdışı etme yetkisi vardır. Geri verme kurumu ile sınırdışı etme kavramı arasında tek nokta, her ikisinin de sadece yabancılar hakkında uygulanabilmesidir.

<sup>1</sup> İbrahim Serbestoğlu, *Osmanlı Kimdir? Osmanlı Devletinde Tabiiyet Sorunu*, İstanbul 2014, s. 17.

<sup>2</sup> Aynı eser, s. 67.

<sup>3</sup> Aynı eser, s. 68-69.

<sup>4</sup> Suna Kili, A. Şeref Gözübüyük, *Türk Anayasa Metinleri (Sened-i İttifaktan Günümüze)*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara 1985, s.32.

<sup>5</sup> Mustafa Cin, *Suçluların Geri Verilmesi ve Türk Hukuku*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 1996, s. 4.

Geri verme için bir suçtan sanık ya da mahkûm olmak gerekir. Sınırdışı böyle bir şart yoktur<sup>6</sup>. Sınırdışı etme bir iç hukuku meselesi olduğundan idari bir işlemdir. Geri verme ise, devletler hukukunu ilgilendirmektedir. Sınırdışı etmede bir devletin tek taraflı kararı, geri vermede ise iki tarafın uyuşması ve bunun için bir talepten önce gönderilmesi ve kabulü gerekir<sup>7</sup>.

Osmanlı Devleti ile ABD arasında 1874'te yapılan bir anlaşmada ilk defa "iade-i mücrimin" terimi kullanılmıştır. Bu terimden bugün anlaşılan suçluların iadesi ya da suçluların geri verilmesidir<sup>8</sup>. İkinci olarak I. Dünya Savaşı içinde (1917) kapitülasyonların Osmanlı Hükümeti tarafından tek taraflı kaldırılmasından sonra Osmanlı Devleti ile Almanya arasında suçluların iadesiyle ilgili bir anlaşma imzalanmıştır<sup>9</sup>. Kapitülasyonların kaldırılmasından önce ise Osmanlı Devleti, yabancı devletin kendi ülkesinde yargılama yetkisini kabul ettiğinden genellikle geri verme işlemine gerek kalmazdı. Ancak Almanya için bu durum söz konusu değildi. Çünkü Almanya Hükümeti kendi konsolosları için sınırdışı etme ve uzaklaştırma yetkisini kabul etmemekte ve bir suç ile suçlanmayan kimseyi sınırdışı etmenin, onun kişilik haklarına bir tecavüz olduğunu kabul etmekteydi<sup>10</sup>.

Yukarıdaki kısa açıklamalar çerçevesinde konu değerlendirildiğinde Moses Levi'nin Berlin'den Yafa'ya gönderilme sürecinin- her ne kadar ilgilinin kendi talebiyle memleketine dönme ifadesi geçse de - bir geri verme şeklinde gerçekleştiği anlaşılmaktadır.

Moses Levi'nin Yafa'ya dönüş süreci işlemlerinde İstanbul-Kudüs ve Berlin arasındaki yazışma trafiğine bakıldığında iki hususa daha dikkat çekmek gerekir. Bunlardan birisi II. Meşrutiyet ile birlikte ortaya çıkan yeni siyasi ortam ve kabinelerin sürekli değişmesinin getirdiği bürokratik sorunlardır<sup>11</sup>. İkincisi de Siyonizm ve Filistin'e Yahudi göçüdür.

1908-1909 arası Osmanlı Devleti açısından yeni gelişme ve değişimlerin olduğu bir dönemdir. 23 Temmuz 1908'te II. Meşrutiyet ilan edilmiş, anayasal rejime tekrar dönülmüş ve akabinde 31 Mart Vakası ile de 1909'da Sultan II. Abdülhamid tahttan indirilmiştir. Sadrazam ve nazır değişiklikleri sıkça yaşanmıştır. 1908-1912 arası dönemde beş hariciye nazırı görev yapmış, bunların görev süreleri de yaklaşık bir yıl olmuştur. Dahiliye Nezaretine bakıldığında buradaki siyasi ve bürokratik sorunların daha çetrefil olduğu, bu süreçte 1908-1912 yılları arasında onüç nazırın görev yaptığı, bunların görev sürelerinin de 1909-1911 arasında görev yapan Mehmed Talat Paşa hariç bir yıl bazen daha da az olduğu görülmektedir. Sürekli nazır değişikliği, - ki bu iki nezaretin devletin en önemli iki işlevsel kurumu olduğu düşünüldüğünde - bürokratik işlemlerin hızı ve sistematikliğini de etkilemiş olmalıdır. Her nazır değişikliği nezaret içindeki birtakım memuriyetlerde de değişiklikleri getirmiş, bu da kimi uygulama ve bürokratik işlemlerde gecikmeye yol açmış, dolayısıyla işlevsel bazı yükümlülüklerde de aksamalar ortaya çıkmıştır. Yine daha erken görev alan Dahiliye nazırları İbrahim Hakkı Paşa ve Hüseyin Hilmi Paşa'yı saymazsak, 1909 yılından itibaren atanan Talat Paşa (1909-1911) ve Halil Bey (1911) gibi nazırlar başta olmak üzere büyük çoğunluğunun İttihat ve Terakki Cemiyeti ile bağlantılı, cemiyet içinde sıvrılmış ve yönetim erkini etkileyecek tarzda olması da bürokratik işlemlerin sürecini olumlu ya da olumsuz yönde etkilemiştir denilebilir. Nitekim incelenen konuyla ilişkili olarak yapılan birtakım yazışmalarda Dahiliye Nezareti ile Hariciye Nezareti arasındaki iletişim

<sup>6</sup> Ayrıntılı bilgi için bk. *aynı tez*, s. 4-8.

<sup>7</sup> Eralp Özgen, *Suçluların Geri Verilmesi*, AÜHF Yayınları, Ankara 1962, s. 32.

<sup>8</sup> M. Cin, *aynı tez*, s. 3-4.

<sup>9</sup> E. Özgen, *aynı eser*, s.23. Kayıhan İçel, "Suçluların Geri Verilmesi Üzerine Bir İnceleme", *İÜHF*, İstanbul 1965, C. XXXVII, S. 1-4, s. 702.

<sup>10</sup> Belkıs Konan, *Osmanlı Devletinde Yabancıların Kapitülasyonlar Kapsamında Hukuki Durumu*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi, Ankara 2006, s.38.

<sup>11</sup> II. Meşrutiyet dönemi hükümetleri, bürokrasi ve bürokrasinin işlevleri ile ilgili bkz. Erkan Tural, *Son Dönem Osmanlı Bürokrasisi: II. Meşrutiyet Döneminde Bürokratlar, İttihatçılar ve Parlamenterler*, Ankara 2009 ve dönemin siyasi yapısı için bkz. Feroz Ahmad, *İttihat ve Terakki 1908-1914*, (Çev.: Nuran Yavuz), İstanbul 2016.

eksikliği ya da yorum farklarının oluştuğu gözlemlenebilmektedir. Diğer yandan aynı durum incelediğimiz konunun bir aktörü olan Kudüs mutasarrıfları için de geçerlidir.

İkinci olarak XIX. Yüzyılın ikinci yarısından itibaren Filistin ve bölgeye Yahudi göçü konusunda Sultan II. Abdülhamid'in çok hassas davrandığı bilinmektedir. Kudüs Mutasarrıfı İbrahim Paşa'nın (1890-1897) azlinden sonra Sultan'ın beş Mabeyn kâtibini Kasım 1897-Ağustos 1908 tarihleri arasında Kudüs'e mutasarrıf olarak ataması<sup>12</sup> buraya verdiği önemi göstermektedir.

Sultan II. Abdülhamid, verdiği emir ve aldığı tedbirlerle Siyonistlerin ve ecnebilerin Filistin'e yerleşimine engel olmaya çalışmıştır<sup>13</sup>. Alınan tedbirlerden dolayı Filistin'e normal olarak yerleşemeyeceklerini anlayan Siyonistler ve Yahudi kuruluşları bu sefer bazı sanayi ve ziraat şirketleri kurarak büyük topraklar elde etmeye çalışmışlardır. Devlet bunun farkına varınca Suriye ve Beyrut vilayetleri ile Kudüs Sancağı'nda bu tür şirketlerin kurulmasını yasaklamıştır<sup>14</sup>.

Öte taraftan Almanya, izlediği dünya politikası doğrultusunda ihtiyaç duyduğu Osmanlı Devleti'ni kendisinden uzaklaştırmamak için Siyonistlerin Filistin'de bir devlete kurmasını desteklemiyordu. Ancak Almanların Filistin'deki Yahudiler ile ilişkilerini tamamen kestikleri söylenemez. Esasında Yahudilerin Almanya'da yaşamalarından memnun olmayan Alman yöneticileri, Siyonistler vasıtası ile Filistin'de etkilerini arttırmak, bu sayede İngiltere ve Fransa'ya karşı politikalar ortaya koymak istiyorlardı. Böylece Almanlar hem Almanya'daki Yahudilerden kurtulma hem de onları Doğu politikalarında kullanma fikrini taşımaktaydılar<sup>15</sup>.

II. Meşrutiyet'in ilan edildiği 1908 yılında Filistin'de yaşayan Yahudi nüfusu, göçmen akınları sayesinde II. Abdülhamid'in tahta çıktığı 1876 yılına göre üç kat artmış ve 80.000'e yükselmiştir. Siyonistler bu yıllar içerisinde Filistin'de yüz binlerce dönüm toprak satın almış, 33 koloni merkezi kurmuştur<sup>16</sup>. II. Meşrutiyet'in ilanındaki serbest ortamdan faydalanan Yahudiler faaliyetlerini iyice arttırmaya başlamışlardır. İttihatçılar, II. Abdülhamid'in Filistin'e Yahudi göçünü yasaklayan bütün kararları yeni dönemde kaldırmış, ancak bir süre sonra onlar da II. Abdülhamid'in yasak kararlarına dönmek zorunda kalmıştır. Zira II. Meşrutiyet dönemindeki hükümetler de Siyonistlerin Filistin'de bir Yahudi Devleti kurarak Filistin'i Osmanlı topraklarından ayırma niyetlerini anlamışlardır<sup>17</sup>.

Osmanlı Devleti, Kudüs Sancağı ve çevresine Yahudi göçünün arttığı II. Meşrutiyet Dönemi'nde (1908-1914) de Kudüs'e tecrübeli mutasarrıflar tayin etmiştir. Bu mutasarrıflar, genellikle başkentteki büyük dairelerin önemli memurları, emekli rütbeli askerler ve Meclis-i Mebusan'dan azalardır<sup>18</sup>. Bunlardan Kudüs Mutasarrıfı Azmi Bey (1910-1911)<sup>19</sup> gibi

<sup>12</sup> Azmi Bey'den önce Mehmed Tevfik Bey (1897-1901), Mehmed Cevad Bey (1901-1902), Kazım Bey (1902-1904), Ahmed Reşid Bey (1904-1906) ve Ali Ekrem Bey (1906-1908) Kudüs mutasarrıfı olarak görev yapmıştır. Bunlar da bıraktıkları hatıratlarında Siyonizm ve Filistin'e Yahudi göçü konusunda önemli bilgiler vermiştir. Bkz. Yasemin Avcı, Ömür Yazıcı Özdemir, "Osmanlı Devrinin Son Yıllarında Kudüs'ü Yönetmek: Mutasarrıf Azmi Bey ve 1916 Tarihli Raporu", *Kemal Daşçoğlu'na Vefa Kitabı (Edit: Mithat Aydın, Süleyman İnan)*, Ankara 2020, s. 348, dipnot 31.

<sup>13</sup> Mim Kemal Öke, *Kutsal Topraklarda Siyonistler ve Masonlar*, İstanbul 1990, s. 56, 88.

<sup>14</sup> Mohammed A. M. Yasin, "XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında Siyonistlerin Filistin'e Yerleşmelerinin Engellenmesi", *Journal of IslamicJerusalem Studies*, 2019, 19(3), s. 327.

<sup>15</sup> Ali Arslan, "Avrupa'dan Türkiye'ye Yahudi Göçünün Stratejik Olarak Kullanılması (1880-1920)" *Güvenlik Stratejileri Dergisi*, Ankara 2007, C. 3, S. 5, s.18-19.

<sup>16</sup> M. K. Öke, *aynı eser*, s. 98-102.

<sup>17</sup> Ömer Osman Umar, "Osmanlı Döneminde Yahudilerin Filistin'e Yerleşme Faaliyetleri", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Elâzığ 2002, C. XII, S. 11, s. 450-452.

<sup>18</sup> İdarecilerle merkezi hükümet arasındaki anlaşmazlıklar, Kudüs mutasarrıflarının görev süresi üzerinde etkili olmuş, genellikle partililik temelli olan ihtilaflar, istifa ve vazifeden el çektirmeye sebebiyet vermiştir. Azmi Bey'den önce Suphi Bey (1908-1909) ve Nazım Bey (1909-1910) de Azmi Bey gibi kısa süreli Kudüs Mutasarrıfı olarak görev yapmışlardır.

<sup>19</sup> Azmi Bey, 1910-1911 yılları arasında bir yıl süreyle Kudüs Mutasarrıfı olarak görev yapmıştır. Mutasarrıf olmadan önce pek çok devlet dairesinde görev almış tecrübeli bir yöneticidir. Uzun müddet Bidayet ve İstinaf Müde-i

mutasarrıfların Siyonizm ve Yahudi göçü konusunda dikkatli olmaya çalıştıkları anlaşılmaktadır<sup>20</sup>. Buna mukabil halefi Cevdet Bey (1911-1912) için aynı şey söylenemez. Onun döneminde Yahudi göçmenlerin Kudüs'e yerleşmeleri için aynı hassasiyetin gösterilmediğini ve Siyonist harekete karşı oldukça gevşek bir politika izlendiğini devrin yerel gazeteleri belirtmiştir<sup>21</sup>.

### Moses Levi Kimdir? Osmanlı Tabiiyeti ile İlgili Karmaşa

Hariciye Nezareti verilerine göre, Moses Levi, 15 Şubat 1884'te Yafa'da doğmuştur. Yafa'lı Tüccar Mişel Levi'nin oğludur. Babası Mişel Levi Yafa'da doğmuş ve orada vefat etmiştir. Moses Levi, 24 Mart 1904'te 20 yaşında iken çalışmak için Berlin'e gitmiştir. Berlin'de doğramacılık yaparken bir yaralama olayına karışmış ve 90 gün hapis cezası almıştır. Daha sonra cinnet geçirerek akıl sağlığını kaybetmiş ve hastaneye yatırılmıştır<sup>22</sup>.

Moses Levi'nin akıl sağlığını kaybetmesi belgelerde şu ifadelerle yer almıştır. Levi, hapisnede "cinnet etmiş"<sup>23</sup>, "şu'ûruna haleldârî" gelmiş<sup>24</sup>, "mecnûn" olmuş<sup>25</sup> tur. Dolayısıyla "nâkisü'l-şu'ûr"<sup>26</sup> ve "ma'lûl"<sup>27</sup> dür. Berlin Polis Müdürlüğü'ne müracaatla Yafa'ya dönmek istemiştir<sup>28</sup>.

Babası ve kendisinin Yafa'da doğmuş olması dolayısıyla Tabiiyet-i Osmaniye Kanunnamesi'ne göre Osmanlı vatandaşı kabul edilerek, ilgilinin isteğine istinaden Berlin Polis Müdürlüğü'nün talebi ile Berlin'den Yafa'ya gönderilme süreci başlatılmıştır. Adı geçen kişinin nakli hususunda Almanya'nın İstanbul Sefareti ile Osmanlı Dahiliye ve Hariciye Nazırlıkları ve Kudüs Mutasarrıflığı arasında 1905'te başlayan yazışmalar 1912 yılına kadar sürmüştür.

İncelediğimiz belgeler arasında Moses Levi'nin Osmanlı vatandaşlığını sorgulayan 7 Ağustos 1910'a kadar bir yazışmaya rastlanmamaktadır. Bu tarihten itibaren Dahiliye ve Hariciye Nazırlıkları ile Kudüs Mutasarrıflığı arasındaki iç yazışmalarda dikkati çeken en önemli hususlardan birisi Levi'nin Osmanlı vatandaşlığının tartışma konusu olmasıdır. Özellikle Azmi Bey'in Kudüs Mutasarrıfı olarak atanmasından sonra Dahiliye Nezareti ile yaptığı yazışmalara bakıldığında ilgilinin Osmanlı vatandaşlığı ile ilgili bir sorgulamanın başladığı anlaşılmaktadır.

Umumiliği'nde ve Adliye Nezaret-i Umur-ı Cezaiyye Müdürlüğü'nde çalışmıştır. 1908'de Beyoğlu Polis Müdürü olarak atanmış, kısa süren bu görevden sonra 12 Aralık 1908'de Zaptiye Nezareti Muavini olarak görevlendirilmiştir. Kariyeri daha çok hukuk ve asayiş memurluklarında geçmiştir. İstanbul dışındaki memuriyeti tecrübesi ise 31 Mart 1910 tarihinde Kudüs Mutasarrıfı olarak atanmasıyla başlamıştır. Azmi Bey'in, Kudüs Mutasarrıflığı kısa sürmüş, "1911 Harem-i Şerif Kazısı Meselesi" sebebiyle görevinden azledilmiştir. Bkz. Yasemin Avcı, Ömür Yazıcı Özdemir, *aynı bölüm*, s. 344-345. Ayrıca Kudüs Mutasarrıfı Azmi Bey, Birinci Dünya Harbi boyunca Trabzon Valiliği görevinde bulunan ve adı Ermeni Tehciri ile anılmış, daha sonra yerleştiği Berlin'de Ermeni komitacılarınca vurularak şehit edilmiş olan Cemal Azmi Bey ile karıştırılmamalıdır. Bazı kaynaklarda Kudüs Mutasarrıfı olarak Cemal Azmi Bey'in adı geçmektedir ki, doğru değildir. Cemal Azmi Bey için bkz. İsmail Hacıfettahoğlu, "Birinci Dünya Harbi Döneminin Az Tanınan Bir Siması: Trabzon Valisi Cemal Azmi Bey", *Türk İdâre Dergisi*, Haziran, 2002, S. 435, s. 247.

<sup>20</sup> Bkz. Yasemin Avcı, Ömür Yazıcı Özdemir, *aynı bölüm*, s. 349-350. Yine aynı minvalde başka bir çalışma için Bkz. Ali Arslan, *Avrupa'dan Türkiye'ye İkinci Yahudi Göçü*, Truva Yayınları, İstanbul 2006, s. 2-50, 119.

<sup>21</sup> Mohanad Alamleh, *Osmanlı İdaresinde Kudüs Mutasarrıflığı (1874-1914)*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi, Ankara 2019, s. 47.

<sup>22</sup> Hariciye Nezareti'nden Dahiliye Nezareti'ne 22 Şubat 1911 tarih ve 1529 numaralı yazı, *Başkanlık Osmanlı Arşivi, Dahiliye Nezareti, İdare Evrakı*, No: 53/27-24 (Bundan sonra BOA, DH. İD., 53/27-24 şeklinde gösterilecektir).

<sup>23</sup> Hariciye Nezareti'nden Dahiliye Nezareti'ne 14 Haziran 1906 tarih ve 169 numaralı yazı, BOA, D. İD, 53/27-2.

<sup>24</sup> Hariciye Nezareti'ne 25 Mart 1908 tarihli Almanya Sefareti'nden gelen 867 numaralı takrir-i şifahiye tercümesi, BOA, DH. İD, 53/27-6.

<sup>25</sup> BOA, DH. İD, 53/27-14.

<sup>26</sup> Hariciye Nezaretine 5 Nisan 1910 tarihiyle Almanya Sefareti'nden gelen 3278 numaralı takrir-i şifahiye tercümesi, BOA, DH. İD, 53/27-22.

<sup>27</sup> Dahiliye Nezareti'nden Kudüs Mutasarrıflığı'na gönderilen yazı, BOA, DH. İD, 53/27.

<sup>28</sup> BOA, DH. İD, 53/27. Ayrıca akıl sağlığını kaybettiği ileri sürülen bir kişinin kendi isteğiyle ülkesine dönme isteğini belirtmesi düşünülmesi gereken bir durumdur. Yani, Moses Levi kendi isteğiyle memleketine dönme talebinde mi bulunmuştur yoksa Berlin Polis Müdürlüğü onu göndermek için mi öyle söylemektedir.

Mutasarrıf Azmi Bey, Yafa nüfus kayıtlarında Moses Levi'nin kaydına rastlanmadığını ileri sürerek ilgilinin Osmanlı vatandaşlığının ayrıntılı olarak araştırılmasını istemiştir<sup>29</sup>.

Kudüs Mutasarrıfı Azmi Bey, 7 Ağustos 1910 tarih ve 63 numara ile Dahiliye Nezareti'ne gönderdiği bir telgrafta Moses Levi'nin Osmanlı vatandaşlığı konusunu tartışmaya açmıştır. Moses Levi'nin Yafa nüfus sicilinde kaydının bulunmadığı ve mahallinde şahsı tanyanın da olmadığı bilgisini Dahiliye Nezareti'ne bildiren Mutasarrıf, bu durumda ilgilinin ne sebeple Almanya'ya gittiği, Yafa'da hangi aileye mensup bulunduğu bilinmediği, dolayısıyla ilgilinin kimliği ve mensubiyetinin henüz anlaşılamadığını belirtmiştir<sup>30</sup>. Bu bilgi, uzun bir beklemeden sonra 1 Mayıs 1911 tarihli bir tahriratla Dahiliye Nezareti tarafından Hariciye Nezareti'ne aktarılmıştır. Ayrıca Yafa'lı Moses Levi'nin nüfus sicilinde kaydına rastlanmadığı, ilgilinin babası olduğu belirtilen Mişel Levi isminde birinin Yafa'da bulunmadığının Kudüs Mutasarrıflığı tarafından bildirildiği, bu sebepten Moses Levi'nin hangi belgelere istinaden Osmanlı vatandaşı olduğunun araştırılması istenmiştir<sup>31</sup>. Bunun üzerine Hariciye Nezareti'nden 22 Şubat 1911 tarih ve 1529 numara ile gönderilen cevabi bir yazıda ilgilinin 15 Şubat 1884'te Yafa'da doğduğu, 24 Mart 1904'te Berlin'e gittiği, orada yaralama olayına karıştığı, hapsedildiği, daha sonra akıl sağlığını kaybettiği, babasının Osmanlı tebaasından Mişel Levi'nin Yafa'da doğup vefat ettiği bilgisi verilmiştir<sup>32</sup>.

Bu bilgiye rağmen yine Kudüs Mutasarrıfı Azmi Bey'den Dahiliye Nezareti'ne 1 Nisan 1911 tarih ve 36586 numara ile çekilen genel telgrafta mahalli kaymakamlığın yazısına atıfla yapılan araştırma neticesinde Moses Levi'nin babası olduğu ifade edilen Mişel Levi isminde Yafa'da kimsenin bulunmadığı bilgisi tekrar edilmiştir<sup>33</sup>.

Moses Levi'nin babası Mişel Levi konusunda Kudüs Mutasarrıflığı'nın aktardığı bu bilgi, bu defa 20 Nisan 1911 tarih ve 244 numaralı tezkireye cevaben 1 Mayıs 1911 tarih ve 10 numaralı yazı ile Dahiliye Nezareti Muhaberat-ı Umumiye Dairesi'nden Hariciye Nezareti'ne tekrar iletilmiş, Moses Levi'nin hangi belgelere istinaden Osmanlı vatandaşı olduğunun araştırılması istenmiştir<sup>34</sup>.

Sonuç olarak Moses Levi'nin Osmanlı tebaasından ve Yafa'lı olduğuna dair Hariciye Nezareti'nden verilen bilgiler dışında başka bir bilgi yoktur. İncelediğimiz Dahiliye Nezareti İdare Evrakı 53/27 numaralı belgeler içinde Moses Levi'nin Osmanlı vatandaşlığı konusunu aydınlatacak başka veri de bulunamamıştır. Dahiliye Nezareti ve Kudüs Mutasarrıflığı, Moses Levi'nin ve babasının Yafa nüfus sicilinde kaydının olmadığı ve mahallinde ailenin de tanınmadığı bilgisini Hariciye Nezareti'ne birkaç defa ısrarla yazmış, vatandaşlığı kanıtlayacak belge istemiştir. Hariciye Nezareti bürokrasisi tarafından bu taleplere yazışma süreçleri içinde

<sup>29</sup> Kudüs Mutasarrıfı Azmi Bey'in Moses Levi'nin vatandaşlığı konusunu ısrarla araştırılmasını istemesi, o yıllarda Filistin'e Yahudi göçünün artması ve birçok Yahudi teşkilatın çeşitli sebepler ileri sürerek göçü teşvik etmesi önemli bir etkidir. Nitekim Azmi Bey'in Kudüs'teki görevinden ayrılıp İstanbul'a dönüşünden dokuz ay sonra 1911 sonlarında kaleme aldığı Kudüs raporunda Filistin ile ilgili bilgi verirken Yahudi göçüne de değinmiştir. Azmi Bey'e göre Osmanlı hükümeti tarafından dikkat edilmesi gereken en önemli konuların başında Kudüs'e Musevi göçü gelmektedir. Azmi Bey, raporunda Kudüs ve civarına yerleşme maksadında olan Musevilerin burada bir "Musevi İmparatorluğu" kurmak emelinde olduklarını belirtir. Yine ona göre, Musevilerin bölgeye yerleşmesinin yaratacağı en önemli tehlike yerel halkın sefaletle düşmesi ve Osmanlı hükümetinin bölgedeki nüfuzunun sarsılmasıdır. Musevi göçüne muhalefeti vatanperverlik olarak gören Azmi Bey, 9 Haziran 1910 tarihinde Sadaret'e gönderdiği bir yazıda göçün engellenmesine yönelik tavsiyelerde bulunmuştur. Bkz. Yasemin Avcı, Ömür Yazıcı Özdemir, *aym bölüm*, s. 349-350. Ayrıca Azmi Bey, Yahudilerin Filistin'in iktisadi kalkınmasına katkısı olmadığı görüşünü savunuyordu. Kudüs Mutasarrıfı olduktan sonra bir konuşmasında hükümetinin görüşünü savunarak Anti-semitist olmadıklarını ifade ettikten sonra Yahudi göçü tehlikesine dikkati çekiyordu. A. Arslan, *aym eser*, s. 119.

<sup>30</sup> BOA, DH, İD, 53/27-17.

<sup>31</sup> BOA, DH, İD, 53/27-30.

<sup>32</sup> BOA, DH, İD, 53/27-24.

<sup>33</sup> BOA, DH, İD, 53/27-29s

<sup>34</sup> BOA, DH, İD, 53/27-30.



yeterli cevap verilememiş, kanıt da sunulamamış, Moses Levi'nin doğumu, babası hakkındaki bilgiler, Berlin'e gidişi aynı şekilde tekrarlanmıştır.

### **Moses Levi'nin Berlin'den Yafa'ya Dönüş Süreci ile İlgili Diplomatik ve Bürokratik Yazışmalar**

Moses Levi'nin Yafa'ya dönüşü ile ilgili ilk belge, Hariciye Nezareti'nden Dahiliye Nezareti'ne 14 Haziran 1906 tarih ve 169 numara ile gelen bir tezkiredir. Tezkirede, Osmanlı tebaasından Berlin'de mahpus bulunan ve cinnet getirip akıl sağlığını kaybeden Moses Levi'nin yanına iki gardiyan verilerek memleketi Yafa'ya gönderileceğine dair Almanya'nın İstanbul Sefareti'nden bir tahrir geldiği, bu tahririn tercümesinin 29 Kasım 1905'te bir tezkire ile Dahiliye Nezareti'ne gönderildiği belirtilmiştir<sup>35</sup>. Konu, Osmanlı Hükümeti, Dahiliye ve Hariciye Nazırlıkları tarafından incelemeye alınmışken, bu defa Berlin Polis Müdürlüğü'nce Levi'nin memleketine iade edilmesinden feragat edildiğine dair Alman Sefareti'nden 31 Mayıs 1906 tarih ve 1538 numara ile bir şifahi tahrir gelmiş, bunun tercümesi de ekli olarak Dahiliye Nezareti'ne gönderilmiştir<sup>36</sup>. Levi'nin iadesinden feragat edildiği bilgisi 29 Kasım 1905 tarihli telgrafa ek olarak Dahiliye Nezareti'nden Kudüs Mutasarrıflığı'na 20 Haziran 1906 tarih ve 169/6 numaralı yazı ile iletilmiştir<sup>37</sup>.

Yukarıdaki bilgiler dahilinde Moses Levi'nin Yafa'ya gönderilme sürecinin 1905 yılında Almanya'nın İstanbul Sefareti'nden Osmanlı Hariciye Nezareti'ne gelen bir tahrir ile başladığı anlaşılmaktadır. Bu durum, 27 Kasım 1905 ve 31 Mayıs 1906 tarihli iki şifahi tahrire ek olarak Almanya Sefareti'nden Hariciye Nezareti'ne gelen 25 Mart 1908 tarih ve 867 numaralı tahririn tercümesinden de izlenmektedir. Sefaret, Levi'nin durumu ve iadesi ile ilgili bilgileri bu yazılarda aktarmış, memleketi Yafa'ya gönderilmesi için gereken süreç ve işlemleri belirtmiştir. Alman Sefareti'nden 31 Mart 1906'da gelen yazıda Berlin Polis Müdürlüğü'nün Levi'nin dönüşünden feragat ettiği ifade edilmesine rağmen<sup>38</sup> daha sonraki yazışmalardan sürecin devam ettiği ve dönüş işlemlerinin sürdüğü anlaşılmaktadır. Nitekim 3 Nisan 1908'de Hariciye Nezareti'nden Dahiliye Nezareti'ne gönderilen bir yazı Moses Levi'nin memleketine iadesi hakkındaki talebinin Berlin Polis Müdürlüğü'nce tekrar edildiğini göstermektedir. Alman Sefareti'nden 25 Mart 1908 tarih ve 867 numara ile ek olarak gelen tahririn tercümesinde Moses Levi'nin Yafa'ya dönüşü ile ilgili bilgiler yinelenmiş, ancak bu defa denizyolu ile nakliyyeyi gerçekleştirecek Loyd Şirketi'nin hastayı götürmekten vazgeçtiği, diğer bir yolla gönderilmesi zaruretinin ortaya çıktığı ve belirlenecek hudut üzerinde Osmanlı memurlarına teslim edilmesi gerektiği belirtilmiştir<sup>39</sup>. Dahiliye Nezareti, bu bilgiyi 14 Nisan 1908'de Kudüs Mutasarrıflığı'na iletmiş, Moses Levi'nin sınırın bir noktasında Osmanlı memurlarına teslimini içeren Hariciye Nezareti'nin 3 Nisan 1908 tarih ve 28 numaralı tezkiresinin gereğinin yapılmasını istemiştir<sup>40</sup>. Bu bilgiler Moses Levi'nin Yafa'ya naklinin ilk başlarda denizyoluyla gerçekleşmesi öngörüldüğü, ancak daha sonra bundan vazgeçildiğini göstermektedir.

Bu yazıya rağmen Kudüs Mutasarrıflığı'nın Moses Levi'nin Berlin'den Yafa'ya denizyoluyla gönderilebileceğine dair Kudüs Alman konsolosu ile görüşmelere devam ettiği anlaşılmaktadır. Nitekim Kudüs Mutasarrıflığı 24 Haziran 1908'de Dahiliye Nezareti'nin 14 Nisan 1908 tarihli yazısına verdiği cevapta Alman Konsolosu ile bir görüşme yapıldığını, Levi'nin Almanya'dan Hamburg-Yafa arasında gelip giden Alman vapur şirketlerinden birinin gemilerine bindirilerek

<sup>35</sup> BOA, DH. İD. 53/27-2.

<sup>36</sup>Hariciye Nezareti'nden Dahiliye Nezareti'ne 14 Haziran 1906 tarih ve 169 numaralı yazı, BOA, DH, İD. No: 53/27-2.

<sup>37</sup> BOA, DH. İD, 53/27-2.

<sup>38</sup> BOA, DH. İD, 53/27-2.

<sup>39</sup>Dahiliye Nezareti'nden Hariciye Nezareti'ne gönderilen 14 Haziran 1906 tarih ve 28 sayılı tezkire zeyli. BOA, DH. İD, 53/27-5.

<sup>40</sup>Kudüs mutasarrıflığına yazılan 28 nolu yazı. BOA, DH. İD, 53/27-4.

memleketine gönderilebileceğini, bu yolla istenilen amaca ulaşılacağını, durumun Almanya Sefareti yoluyla Berlin'e bildirilmesini istemiştir. Kudüs Mutasarrıflığı'nın bu yazısı, 7 Temmuz 1908 tarih ve 23/21 numara ile Dahiliye Nezareti Mektubi Kalemi'nden Hariciye Nezareti'ne mutasarrıflıktan geldiği içerik ile aktarılmıştır<sup>41</sup>.

7 Temmuz 1908'den 15 Ocak 1910'a kadar Moses Levi'nin Yafa'ya dönüş macerası hakkında incelenen belgeler içinde yeni bir yazı ve bilgiye rastlanmamaktadır. Ancak 1910'daki bazı yazılarda yazışmaların 1909 yılı içinde de kısmen sürdüğü anlaşılmaktadır. Bu dönemdeki siyasi ve anayasal gelişmelerin Levi'nin dönüşü ile ilgili bilgi akışında bir kesilme ya da en azından yazışmalarda bir düzensizliğe sebep olup olmadığı kesin olarak bilinmemektedir. Ancak yazı trafiğinin azaldığı gözlemlenmektedir.

15 Ocak 1910'da Hariciye Nezareti'nden Dahiliye Nezareti'ne intikal eden bir yazının içeriğinden Levi'nin dönüş yazışmalarının 1910'da da aynı minvalde devam ettiği anlaşılmaktadır. 1910 yılı başında henüz Levi'nin hangi yolla Yafa'ya nakledileceği kesinleşmemiştir. Yazıda vapurları Yafa'ya uğramakta olan bütün büyük gemilerin vasat olduğu, ilgilinin nakli hakkında müracaat olunan Deutsche Levante Linie ve Loyd Avusturya Şirketleri'nin idaresiyle yapılan görüşmede Moses Levi ile refakatinde bulunan iki gardiyanı götürebileceklerini belirttikleri, ancak bunun için 4.500 Frank talep ettikleri bilgisi aktarılmaktadır. Bu meblağın yüksek olduğu, denizyoluyla nakliyatın çok masraflı olacağı, bundan dolayı ilgilinin demiryoluyla gönderilmesinin daha uygun olduğu beyan edilerek hududun hangi noktasında Osmanlı memurlarına teslim edileceğinin Safarete bildirilmesinin uygun bulunduğu bildirilmiştir<sup>42</sup>.

Dahiliye Nezareti'nden Kudüs Mutasarrıflığı'na 3 Şubat 1910 tarih ve 5 numara ile iletilen bir yazıda Levi'nin denizyoluyla Yafa'ya gönderilmesinden vazgeçilerek demiryoluyla gönderileceği, iade durağının yerinin tespit edilmesi sürecine gelindiği bilgisi verilmiştir<sup>43</sup>. Yine Dahiliye Nezareti'nden Kudüs Mutasarrıflığı'na 13 Mart 1910 tarih ve 28 numaralı yazı ile iletilen bir başka yazıda Levi'nin yolculuğunun demiryolu ile yapılacağı ve bununla ilgili gereken işlemlerin yapılması bilgisi tekrarlanmıştır<sup>44</sup>. Böylece ücretin pahalı ve yolcuya müsait gemi sayısının azlığından dolayı Mart 1910'da Levi'nin Yafa'ya denizyoluyla gönderilmesinden vazgeçildiği, demiryolu ile gönderileceği netleşmiştir.

Zira yukarıdaki yazışmalar sonucunda Levi'nin demiryoluyla Osmanlı hududuna kadar götürülmesi ve oradan memurlara teslimi konusunda Nisan başında daha kesin bilgilere ulaşılmaktadır. Nitekim Almanya Sefareti, 5 Nisan 1910'da Hariciye Nezareti'ne 3278 numara ile gönderdiği şifahi takirde Moses Levi'nin Osmanlı hududuna kadar yolculuğun gerektirdiği masrafı gösteren bir muhtırayı da ekli olarak iletmıştır. Levi'nin nakli için Cisri Mustafa Paşa istasyonuna 954,40 ve oradan Zebifçe istasyonuna kadar 828,80 Marklık bir meblağ gerekmektedir. Hastanın nakil masrafları ile birlikte iki gardiyan ve bir hastane bimarhane bekçisi olmak üzere üç kişilik ekibin giderlerini de belirleyen Sefaret, demiryolu istasyonlarının isimleri, ücretleri ve diğer masrafların detaylarını da bu şifahi takirde belirtmiştir<sup>45</sup> (Ek 7). Yine Safaret,

<sup>41</sup> Moses Levi'nin iade işlemleri şu ifadelerle başlamıştır. "Teb'a-i Devlet-i Âliyye'den ma'lûl Yafalı Moses Levi'nin Almanya'nın Rheinische Levant Linie kumpanyasına â'id olup o sıra Hamburg'tan Yafa'ya gelmekte olan sefâ'in-i ticâriyeden birine oradan irkâb eylediği halde maksad te'min edilmiş olacağı cihetiyle işin sefâret-i mezkûre vasıtasıyla Berlin'ce tesviye ettirilmesi mümkün olabileceği bi'l-müzâkere Almanya konsolosu ile tarafından ifade kılındığı Kudüs-i Şerif Mutasarrıflığı'ndan alınan 22 Haziran 1908 ve 23 numaralı tahrirât-ı cevâbiyede izbâr olunmuşdur". BOA, DH, İD, 53/27-7.

<sup>42</sup> Hariciye Nezareti Müsteşarlığı'ndan Dahiliye Nezareti'ne yazılan 867 numaralı takrir. BOA, DH, İD, 53/27-10.

<sup>43</sup> BOA, DH, İD, 53/27-9.

<sup>44</sup> BOA, DH, İD, 53/27-12.

<sup>45</sup> BOA, DH, İD, 53/27-22.

Hariciye Nezareti'ne yazdığı bir başka yazı ile Levi'nin ve refakat ekibinin pasaport, vize harçları ve nakil esnasında tedavisi için gerekli masrafların da bu meblağa ilave edileceğini bildirmiştir<sup>46</sup>.

Bu süreç takip edildiğinde görülecektir ki, kimi zaman nazırlıklar arasındaki yazışmalar uzun zaman almakta ve bazı yazılara geç cevaplar verilmektedir. Bu durum belgelere yansımıştır. 31 Temmuz 1910 tarihli Hariciye Nezareti'nden Dahiliye Nezareti'ne yazılan bir yazıda Levi'nin sınırın hangi noktasında Osmanlı memurlarına teslim edileceği hususunda yazılan 15 Ocak 1910 tarih ve 867 numaralı tezkireye henüz bir cevap verilmemiş olduğu, bunun üzerine Alman Sefareti'nden konunun önemine vurgu yapılan bir yazı alındığı, gereğinin nezaretçe bir an evvel yapılması istenmiştir<sup>47</sup>. Yani, Alman Sefareti, yazışmaların kesilmesi ile Levi'nin nakli konusunda bir gelişme olmayınca konuyu tekrar Hariciye Nezareti'ne yazarak, iadenin önemine vurgu yapmıştır. Buraya kadar süren yazışmalarda Levi'nin Yafa'ya dönüş süreci ile ilgili yazışmalar, Kudüs Mutasarrıflığı, Dahiliye ve Hariciye Nezaretlerinin birbirleri ve Hariciye Nezareti'nin Alman Sefareti ile arasında sürekli tekrarlanmıştır.

Bu arada daha önceki başlıkta belirtildiği gibi Kudüs Mutasarrıfı Azmi Bey, 7 Ağustos 1910'da Dahiliye Nezareti'ne çektiği bir telgrafta Moses Levi'nin kimliği ve mensubiyeti hususunun net olmadığını belirterek sürecin seyrini değiştirmiştir. Azmi Bey, telgrafında 6 Şubat 1910 tarihli nezaret yazılarında beyan olunduğu üzere Levi'nin demiryolu ile Cisri Mustafa Paşa veya Zibefçe'ye getirilerek Osmanlı memurlarına teslimi konusundan önce, ilgilinin kimliği ve mensubiyetinin netleşmesi gerektiğini ifade etmiş, Osmanlı vatandaşlığı henüz netleşmemişken nakliye masraflarının ödenmesi konusunda nasıl hareket edileceğini sormuştur<sup>48</sup>. Anlaşılan Azmi Bey'den önceki Kudüs mutasarrıfları, baştan itibaren Moses Levi'nin tabiiyeti konusunu netleştirmeden yani, nüfus kayıtlarında gerekli inceleme yapmadan nakil işlemleri ile ilgili yazışmaları sürdürmüştür. Mutasarrıf Azmi Bey, Moses Levi'nin bilgilerini Yafa Kaymakamlığı ile paylaşmış, konunun incelenmesini istemiştir. Kaymakamlıktan gelen bilgide Moses Levi'nin ve babasının Yafa nüfus sicillerinde kayıtlarının olmadığı, şahsı mahallinde tanıyanın da bulunmadığı şeklinde olmuştur<sup>49</sup>. Dolayısıyla haklı olarak Azmi Bey, ilgilinin Osmanlı vatandaşı olup olmadığı tam netleşmemişken, nakliye masrafları ile ilgili işlemlere nasıl geçileceğini sorgulamaktadır. Azmi Bey'in konuyu ciddi olarak ele almasında daha önce de belirtildiği gibi o tarihlerde Kudüs Sancağı ve çevresine artan Yahudi göçünün önemli rol oynayıp oynamadığı kesin olarak bilinmese de O'nun bu konuda hassas olduğu bilinmektedir. Çünkü mutasarrıflıktan ayrıldıktan sonra yazdığı raporda bölgeye Yahudi göçünün engellenmesi ile ilgili düşünceleri dikkatli ve hassas davrandığını göstermektedir<sup>50</sup>.

Yine 11 Ağustos 1910 tarih ve 27 numara ile Dahiliye Nezareti Muhaberat-ı Umumiye Dairesi'nden Hariciye Nezareti'ne 30 Temmuz 1910 tarih ve 611 numaralı tezkireye cevaben iletilen bir diğer yazıda Levi'nin nakli için ne kadar masrafın icap edeceğinin tekrar bildirilmesi istenmiştir<sup>51</sup>.

1910 yılı sonlarında da Levi'nin iadesi için nazırlıklar arası yazışmaların devam ettiği gözlemlenmektedir. Bu defa 27 Aralık 1910 tarih ve 1258 numaralı Hariciye Nezareti'nden Dahiliye Nezareti'ne yazılan bir yazıda Berlin'den Yafa'ya demiryolu ile nakledilecek Moses

<sup>46</sup> BOA, DH, İD, 53/27-22.

<sup>47</sup> BOA, DH, İD, 53/27-16.

<sup>48</sup> Kudüs Mutasarrıfı Azmi'den Dahiliye Nezareti'ne 63 sayılı yazı. BOA, DH, İD, 53/27.

<sup>49</sup> Dahiliye Nezareti Muhaberat-ı Umumiye Dairesi'nden Hariciye Nezareti'ne yazılan 1 Mayıs 1911 244 sayılı yazı. BOA, DH, İD, 53/27-30.

<sup>50</sup> Bkz. Yasemin Avcı, Ömür Yazıcı Özdemir, *aynı bölüm*, s. 349-351.

<sup>51</sup> BOA, DH, İD, 53/27-18.

Levi'nin ne kadar masraf ile naklolacağıının araştırılması ve muhtıra tercümesine göre gereğinin seri bir şekilde yerine getirilmesi tekrar rica edilmiştir<sup>52</sup>.

Yukarıdaki belgenin yazım üslubu değerlendirildiğinde Hariciye Nezareti, Dahiliye Nezareti'nden gelen yazıların gecikmesinden rahatsızlık duymakta ve gerekli iade/masraf işlemlerinin bir an önce sonuçlandırılmasını talep etmektedir. Öte yandan Hariciye Nezareti'nden Dahiliye Nezareti'ne Levi'nin naklinin bir an evvel gerçekleştirilmesi gerektiğini içeren bu son yazıda muhtıra tercümesine atıf yapılması Alman Sefareti'nin konuyu sürekli tekrarlama baskısından kaynaklanmaktadır.

1 Ocak 1911 tarih ve 15 numara ile Dahiliye Nezareti Muhaberat-ı Umumiye Dairesi'nden Hariciye Nezareti'ne iletilen bir yazıdan Moses Levi'nin hududa kadar nakli için gerekli masraf ve ödeme konusundan önce Osmanlı vatandaşı olup olmadığıın bilinmesi gündemi meşgul etmeye devam etmiştir<sup>53</sup>. Anlaşılan Dahiliye Nezareti'ndeki bürokrasi de Levi'nin Osmanlı vatandaşı olup olmadığı konusunu araştırarak netleştirmeyi istemektedir.

Bu yazı üzerine yine 22 Şubat 1911 tarih ve 1529 numara ile Hariciye Nezareti'nden Dahiliye Nezareti'ne bir yazı yazılmıştır. Yazıda Moses Levi'nin trenle Cisri Mustafa Paşa veya Zibefçe'de Osmanlı memurlarına teslim edilebileceği, ilgilinin 15 Şubat 1884 tarihinde Yafa'da doğduğu, 24 Mart 1904'de sanatını yapmak üzere Yafa'dan Berlin'e giderek orada doğramacı olarak çalıştığı, bir yaralama olayından dolayı doksan gün hapse mahkum olduğu, bir müddet sonra cinnet geçirerek Berlin zabıtası vasıtasıyla hastaneye konulduğu, babasının Osmanlı tebasından Tacir Mişel Levi'nin Yafa'da doğup vefat ettiği bilgisi verilmiştir<sup>54</sup>.

Bu bilgi üzerine 25 Şubat 1911 tarih ve 12 sayılı Dahiliye Nezareti Muhaberat-ı Umumiye Dairesi'nden Kudüs Mutasarrıflığı'na bir yazı ile Hariciye Nezareti'nden geldiği şekliyle Moses Levi'nin Berlin'e neden gittiği, tutuklandığı, cinnet getirdiği, babası ve kimliği hakkındaki bilgiler aktarılmıştır<sup>55</sup>.

Bu defa Hariciye Nezareti'nden Dahiliye Nezareti'ne 26 Mart 1911 tarih ve 79 numaralı yazı, Levi'nin hudutta Osmanlı memurlarına teslim edilmesi ile ilgili belirsizliğin devam ettiğini göstermektedir. Hariciye Nezareti, 22 Şubat 1911 tarih ve 1529 numara ile daha önce bir yazı yazıldığı bilgisini hatırlattıktan sonra, Levi'nin memleketine iadesi için Alman Sefareti'nden

<sup>52</sup> BOA, DH, İD, 53/27-21.

<sup>53</sup> Dahiliye Nezareti Muhaberat-ı Umumiye Dairesi'nden Hariciye Nezareti'ne yazılan 1 Ocak 1911 tarih ve 15 numaralı yazıda Moses Levi'nin hüviyeti, işi ve yolculuğu ile ilgili bilgiler şöyle geçmektedir: "Yafalı Moses Levi'nin mahall-i mezkûr nüfus sicillâtında kaydına tesâdüf olunamadığı gibi hüviyeti de gayr-i ma'lûm bulunduğu cihetle hangi aileye mensûb olduğu anlaşılamadığı bi'l-muhâbere Kudüs Mutasarrıflığı'ndan cevaben bildirilmesine nazaran evvel emirde merkûm Almanya'ya ne vakt ve ne için gitmiş ve hangi şehirde ne gibi bir san'at veya ticâretle işigâl edüp bi'l-âhire bîmârhâneye gitmek delâletiyle konulmuşdur ve kendisinin teb'a-i devlet-i âliyyeden olduğu ne ile sâbitdir. Buralarının keşfi ve hüviyeti hakkındaki ma'lûmât inbâ buyrulması", BOA, DH, İD, 53/27-20.

<sup>54</sup> BOA, DH, İD, 53/27-24.

<sup>55</sup> Dahiliye Nezareti Muhaberat-ı Umumiye Dairesi'nden Kudüs Mutasarrıflığı'na 25 Şubat 1911 tarih ve 12 numaralı yazıda Hariciye Nezareti'nden alınan bilgiye istinaen Moses Levi'nin Osmanlı vatandaşlığı, ailesi, Berlin'deki durumu ise şöyle zikredilmektedir: "Almanya'da şu'ûruna haleldâri olmasına binâ'en şimendüferle Cisri Mustafa Paşa'da veya Zibefçe'de me'mûrîn-i Osmaniyyeye teslim edilebileceği Almanya Sefâreti'nden ifade olunan Yafa'lı Moses Levi'nin mahalli nüfus sicillâtında kaydına tesâdüf olunamadığı gibi hüviyeti de gayr-i ma'lûm bulunduğu cihetle hangi aileye mensûb olduğu anlaşılamadığı bi'l-muhâbere taraf-ı vâlâlarından bildirilmesiyle keyfiyyet Hariciye Nezâret-i celîlesinden istisfâr edilmiş idi. Nezâret-i müşârûn-ileyhâdan bu kere cevâben vârid olan tezkirede merkûmun Yafa'lı Tacir Mişel Levi'nin oğlu olup 15 Şubat 1886 tarihinde Yafa'da tevellüd eylediği ve 24 Mart sene 904 tarihinde Berlin'e giderek orada doğramacılıkla işigâl eylemekte iken bir cerh maddesinden ve tasallutdan dolayı doksan gün hapse mahkûm olduğu ve bi'l-âhire cinnet eylemesine binâ'en Berlin zabıtası delâletiyle bîmârhâneye konulduğu ve pederi teb'a-i Osmaniyye'den Mişel Levi'nin Yafa'da tevellüd ve vefât eylediği sefâret-i müşârûn-ileyhâdan iş'ârına atfen izbâr kılınmasına nazaran merkûmun ailesi ma'rifetiyle celb etdirilmesi bâbında". BOA, DH, İD, 53/27-23.

“te’kiden” tekrar yazı alındığını belirtmiş, iade kararının bir an evvel verilmesi ve gerekli işlemin yapılmasını bir defa daha rica etmiştir<sup>56</sup>.

Bu defa Kudüs Mutasarrıfı Azmi Bey, 5 Nisan 1911 tarih ve 1 numaralı yazı ile Dahiliye Nezareti’nin 1 Nisan 1911 tarih ve 36586 numaralı genel telgrafına cevap vermiştir. Moses Levi’nin pederi Mişel Levi namında Yafa’da kimsenin bulunmadığı bilgisini tekrarlayan Azmi Bey<sup>57</sup>, ısrarla Levi ve ailesi ile ilgili Yafa nüfus sicilinde kaydolmadığını belirtmiş ve ilgilinin Yafa’ya dönüşüne tereddütle yaklaşımını sürdürmüştür.

Yine 22 Nisan 1911’de Hariciye Nezareti’nden 10 Nisan 1911 tarih ve 145 numaralı tezkireye cevaben Dahiliye Nezareti’ne yazılan bir başka yazı Levi’nin iadesi ile ilgili sürecin çıkmaza girdiğini ortaya koymaktadır. Levi’nin Cisri Mustafa Paşa veya Zibefçe’de Osmanlı memurlarına teslim edilebileceğine dair Almanya Sefareti’nden alınan muhtıranın tercümesinin 26 Aralık 1910’da bir tezkire ile gönderilmiş olduğu bilgisini hatırlatan Hariciye Nezareti, Dahiliye Nezareti’ne gerekli işlemin bir an evvel yapılması ricasını aynı minvalde tekrarlayıp durmuştur<sup>58</sup>. Bu yazıda da Hariciye Nezareti, ilgilinin iadesi ile ilgili Alman Sefareti’nin verdiği muhtırayı hatırlatarak sanki sürecin işleyişini bu muhtıranın zorlayıcı hükmünden sayan bir üslup kullanmıştır.

Bu defa 1 Mayıs 1911 tarih ve 10 numaralı Dahiliye Nezareti Muhaberat-ı Umumiye Dairesi’nden Hariciye Nezareti’ne 20 Nisan 1911 tarih ve 244 numaralı tezkireye cevaben iletilen bir başka yazıda<sup>59</sup>, Levi’nin Yafa’lı olduğunun hangi belgeler ile anlaşıldığının ortaya konulması istenmiştir. Bu belgedeki ayrıntıda Levi’nin Yafa’lı Osmanlı vatandaşı olduğunun veri kaynağı sorgulanmaktadır. Dahiliye Nezareti, Kudüs Mutasarrıflığı’nın yazılarına atıfla ilgilinin ve ailesinin Yafa nüfus kayıtlarında kaydının bulunmadığını ileri sürerek Osmanlı mensubiyetini sorunlu bulmakta, dolayısıyla Hariciye Nezareti’ne vatandaşlığı kanıtlayacak belge sormaktadır. Sonuçta 1911 yılında da Moses Levi’nin hüviyeti ve memleketine gönderilmesi konusu, Alman Sefareti, Hariciye ve Dahiliye Nezaretleri ile Kudüs Mutasarrıflığı’nın yazışmalarıyla sonuçsuz olarak devam etmiştir.

1912 yılında da Moses Levi’nin hüviyeti ve iadesi ile ilgili belirsizliğin hala çözülmediği anlaşılmaktadır. Örneğin, 9 Nisan 1912 tarih ve 23 numara ile Dahiliye Nezareti Muhaberat-ı Umumiye Dairesi’nden Hariciye Nezareti’ne yazılan bir yazıda Moses Levi’nin hüviyeti ve Yafa’ya dönüşüyle ilgili 1910 ve 1911 yıllarındaki yazışmalara atıfla bilgilerin tekrarlanması sürecin belirsiz olarak devam ettiğini göstermektedir. Dahiliye Nezareti yazısında 22 Şubat 1911 tarihli Kudüs Mutasarrıflığı’nın telgrafına atıfla mahallinde yapılan araştırmada “Moses Levi’nin pederi olduğu bildirilen Mişel Levi nâmında bir kimse bulunmadığı” ve 15 Ağustos 1910 tarihli tezkereye istinaden ilgilinin dönüşü için ne kadar masraf gerektiği, dönüşün ne suret ve vasıta ile yapılacağına araştırılması ve yazılmasını yeniden istemiştir<sup>60</sup>. Konu son aşamada tam bir belirsizliğe bürünmüştür.

23 Nisan 1912 tarih ve 27 numaralı Dahiliye Nezareti Muhaberat-ı Umumiye Dairesi’nden Hariciye Nezareti’ne bir başka yazı daha yazılmıştır. Bu yazıda da 30 Temmuz 1910 tarih ve 611 numaralı tezkireye atıf yapılarak Cisri Mustafa Paşa ya da Zibefçe’ye getirilerek orada Osmanlı memurlarına teslim edileceğinin Alman Sefareti tarafından ifade olunan Moses Levi’nin nakli

<sup>56</sup> Hariciye Nezareti’nden Dahiliye Nezareti’ne 26 Mart 1911 tarih ve 79 sayılı yazı, *BOA, DH, İD*, 53/27-26.

<sup>57</sup> *BOA, DH, İD*, 53/27-29.

<sup>58</sup> *BOA, DH, İD*, 53/27-31.

<sup>59</sup> Dahiliye Nezareti Muhaberat-ı Umumiye Dairesi’nden Hariciye Nezareti’ne yazılan 1 Mayıs 1911 244 sayılı yazı. *BOA, DH, İD*, 53/27-30.

<sup>60</sup> *BOA, DH, İD*, 53/27-28.

içün öncelikle ne kadar masrafın gerektiğinin araştırılarak bilgi verilmesi istenmiştir<sup>61</sup>. Nisan 1912'den sonra Moses Levi ile ilgili artık bilgi akışı kesilmiştir.

### **Sonuç**

Bu çalışmanın konusu, Almanya'nın Berlin şehrinde bir mahpushanede tutulan daha sonra bimarhaneye nakledilen Osmanlı vatandaşı olduğu ileri sürülen Moses Levi adlı kişinin, memleketi Yafa'ya gönderilmesi ve bunun için Almanya ve Osmanlı Devleti arasındaki diplomatik yolların kullanılması idi. Yazışmalar devam ederken ilgilinin Osmanlı tebaasından olup olmadığı konusu Kudüs Mutasarrıflığı tarafından gündeme getirilmiş, ilgilinin Osmanlı tebaasından olduğunun delili sayılacak nüfus sicilinde bir kayıt bulunmadığı, ilgilinin ailesinin de tanınmadığı ileri sürülmüştür.

Moses Levi'nin Yafa'ya dönüş serüveni, Osmanlı tebaasından ve Yafa'lı olduğu, Berlin'de doğramacılık ile ilgili çalışırken, bir yaralama ve tasalluttan dolayı mahpus edildiği, ancak daha sonra ruh sağlığı bozularak hastaneye kaldırıldığı, oradan memleketi olan Yafa'ya dönmek istediğini içeren ilk önce Berlin Polis Müdürlüğü'nün yazısına istinaden Alman Sefareti'nden Türk Hariciye Nezareti'ne gelen bir yazı ile başlamıştır. Yazışmalardan Alman Sefareti'nin, Berlin Polis Müdürlüğü'nün yazısı çerçevesinde ilgilinin Yafa'lı olduğu vurgusuyla bir an önce memleketine dönüşünü sağlamak için oldukça fazla çaba sarf ettiği görülmektedir. Bu süreçte Levi'nin Yafa'ya gönderilmesi işlemini kurgulayan, planlayan ve gerçekleşmesi için gerekli işlemleri başlatan Berlin Polis Müdürlüğü ve Almanya'nın İstanbul Sefareti'dir. Bu sürecin oldukça uzun sürdüğü, Dahiliye Nezareti, Kudüs Mutasarrıflığı, Hariciye Nezareti ve Alman Sefareti ile yazışmaların zaman zaman aksadığı, tekrarlanan yazılardan anlaşılmaktadır. Özellikle Alman Sefareti, istenilen gerekli işlemlerin zamanında yapılmaması ve dolayısıyla Levi'nin nakil sürecinin gecikmesinden dolayı Hariciye Nezareti'ne yazılarını birkaç kez tekrarlamıştır. Bu durum, Hariciye Nezareti'nden Dahiliye Nezareti'ne gönderilen belgelerin içeriğinden anlaşılmaktadır.

Hariciye ve Dahiliye nezaretleri arasındaki yazışmalar değerlendirildiğinde işlemlerde iletişim eksikliği ya da yorum farklarının olduğu gözlemlenmektedir. Aynı durum Kudüs Mutasarrıflığı için de geçerlidir. Suphi Bey (1908-1909), Nazım Bey (1909-1910) ve Azmi Bey (1910-1911)'in Kudüs Mutasarrıfları ortalama bir yıldır. Bu süre bölgeyi, mutasarrıflık işlerini ve yabancı konsolosları tanımak ve isabetli kararlar almak için yeterli değildir. Nitekim özellikle Azmi Bey'in Kudüs Mutasarrıflığı olduğu dönemde Moses Levi'nin Osmanlı tabiiyeti konusu sorgulanmış, adı geçen kişinin ve babasının bölge nüfus sicilinde kaydının bulunmadığı ve mahallinde ailesi hakkında da kimsenin bilgisinin olmadığı yazışmalara yansımıştır. Azmi Bey'den önceki mutasarrıfların yazışmalarında bu bilgiye rastlanılmamaktadır. İncelenen belgelerdeki dil, üslup ve ilgili kurumlar arasındaki bilgilerin sürekli tekrarı son dönem Osmanlı siyasi ve bürokratik ortamında veri aktarımında kasıtlı olmasa bile aksaklık ya da en azından iletişim sorunu ya da eksikliğinin bulunduğunu göstermektedir.

Öte yandan Kudüs Mutasarrıflığı Azmi Bey'in Moses Levi hakkındaki Osmanlı tebaasından olduğuna dair bir delilin bulunmadığı tarzında Dahiliye Nezareti'ne aktardığı bilgi de dikkate değer önemli hususlardan biri olarak görülmelidir. İncelediğimiz konu ile ilgili olarak Levi'nin dönüş yazışmalarında Alman Sefareti'nin temel aktör olarak rol oynadığını belirtmiştik. Haddizatında Alman Sefareti, Moses Levi'nin bir an önce Yafa'ya intikalini talep etmekte, bu konu ile ilgili sürekli Hariciye Nezareti ile yazışmada bulunmaktadır. Burada Azmi Bey'den Levi'nin Osmanlı tabiiyetinden olup olmadığına dair bir delil bulunmadığı tarzında Dahiliye Nezareti'ne gelen telgrafi ile Alman Sefareti'nin ilgilinin bir an evvel memleketine dönüşünü isteyen talebi Filistin'e Yahudi göçünün arttığı döneme isabet etmesi bakımından da ayrıca

---

<sup>61</sup> BOA, DH, İD, 53/27-18.

düşünülmesi gereken bir konudur. Hatta denilebilir ki Azmi Bey'in Moses Levi hakkındaki Osmanlı tebaasından olduğuna dair bir delilin bulunmadığı konusunda direktmesi, adı geçen kişinin kısa sürede Yafa'ya dönüşünü engellemiştir. Son tahlilde Moses Levi'nin Yafa'ya dönüşünün gerçekleşip gerçekleşmediği de yazışmaların kesilmesinden dolayı anlaşılamamıştır.

## KAYNAKLAR

### Arşiv Kaynakları

**Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)**

Dahiliye Nezareti, İdare Evrakı, No: 53/27. (Belge numaraları metin içinde verilmiştir).

### Kitap ve Makaleler

AHMAD, Feroz, *İttihat ve Terakki 1908-1914*, (Çev.: Nuran Yavuz), İstanbul 2016.

ALAMLEH, Mohamad, *Osmanlı İdaresinde Kudüs Mutasarrıflığı (1874-1914)*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi, Ankara 2019.

ARSLAN, Ali, *Avrupa'dan Türkiye'ye İkinci Yahudi Göçü*, Truva Yayınları, İstanbul 2006.

-----, "Avrupa'dan Türkiye'ye Yahudi Göçünün Stratejik Olarak Kullanılması (1880-1920)" *Güvenlik Stratejileri Dergisi*, C. 3, S. 5, Ankara 2007, s.7-41.

AVCI, Yasemin, YAZICI ÖZDEMİR, Ömür, "Osmanlı Devrinin Son Yıllarında Kudüs'ü Yönetmek: Mutasarrıf Azmi Bey ve 1916 Tarihli Raporu", *Kemal Daşcıoğlu'na Vefa Kitabı (Edit: Mithat Aydın, Süleyman İnan)*, Ankara 2020, s. 341-361.

CİN, Mustafa, *Suçluların Geri Verilmesi ve Türk Hukuku*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 1996.

HACIFETTAHOĞLU, İsmail, "Birinci Dünya Harbi Döneminin Az Tanınan Bir Siması: Trabzon Valisi Cemal Azmi Bey", *Türk İdare Dergisi*, Haziran, 2002, S. 435, s. 247-268.

İÇEL, Kayıhan, "Suçluların Geri Verilmesi Üzerine Bir İnceleme", *İÜHFİM*, C. XXXVII, S. 1-4, İstanbul 1965, s. 692-721.

KİLİ, Suna, Gözübüyük, A. Şeref, *Türk Anayasa Metinleri (Sened-i İttifaktan Günümüze)*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara 1985.

KONAN, Belkıs, *Osmanlı Devletinde Yabancıların Kapitülasyonlar Kapsamında Hukuki Durumu*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi, Ankara 2006, s.38.

NOMER, Ergin, *Türk Vatandaşlık Hukuku*, Filiz Kitabevi, İstanbul, 2010

POLAT, Ezgi Güzel, "Osmanlı'dan Günümüze Vatandaşlık Anlayışı", *Ankara Barosu Dergisi*, Sayı 3, Ankara 2011, s. 127-157.

ÖKE, Mim Kemal, *Kutsal Topraklarda Siyonistler ve Masonlar*, İstanbul 1991.

ÖZGEN, Eralp, *Suçluların Geri Verilmesi*, Ankara 1962.

POLAT, Ziya, Yahudilerin II. Abdülhamid Döneminde Filistin'e Göç Girişimleri ve Oliphant'ın Siyonist Koloni Talebi", *Journal of Islamicjerusalem Studies*, Dundee, 2017, 17 (1): s. 1-20.



SERBESTOĞLU, İbrahim, *Osmanlı Kimdir? Osmanlı Devletinde Tabiiyet Sorunu*, İstanbul 2014.

TURAL, Erkan, *Son Dönem Osmanlı Bürokrasisi: II. Meşrutiyet Döneminde Bürokratlar, İttihatçılar ve Parlamenterler*, Ankara 2009.

UMAR, Ömer Osman, “Osmanlı Döneminde Yahudilerin Filistin'e Yerleşme Faaliyetleri”, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. XII, S. 11, Elazığ 2002, s. 449-468.

YASİN, A. M. Mohammed, “XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında Siyonistlerin Filistin'e Yerleşmelerinin Engellenmesi”, *Journal of Islamic Jerusalem Studies*, 2019, 19 (3), s.317-334.





**EKLER: BELGELER****Belge: 1**

Dahiliye Nezâret-i Celilesine

Adet: 169

Devletlü efendim hazretleri

Teb'a-yı devlet-i âliyyeden olup Berlin kurbunda mahbûs bulunan Yafa'lı Moses Levi'nin cinnet etmiş olmasıyla iki gardiyana terfikan Yafa'ya gönderileceğine dâ'ir Almanya Sefâreti'nden i'tâ olunan takrîrin tercümesi 1 Şevval sene 323 tarihli tezkire-i âciziyle irsâl olunmuşdu. Berlin Polis Müdüriyeti'nce merkûmun memleketine i'âdesinden ferâgat edildiğine dâ'ir sefâret-i müşârün-ileyhâdan bu kere i'tâ olunan 31 Mayıs sene 1906 tarihli ve binbeşyüzotuzsekiz numaralı takrîrin tercümesi dahi leffen tesyir kılınmağla emr ü fermân hazret-i menlehü'l-emrindir.

Fî 21 Rebiyü'l-âhir sene 324 ve fî 1 Haziran sene 322.

Hariciye Nâzırı (İmza)

**Kaynak:** Hariciye Nezâreti'nde Dahiliye Nezâretine 14 Haziran 1906 tarih ve 169 numaralı yazı, *BOA, DH. İD. 53/27-2.*

**Belge: 2**

Bâbiâli Tercüme Odası

Hariciye Nezâreti'ne fî 25 Mart sene 908 tarihiyle Almanya Sefâreti'nden varîd olan 867 numaralı takrîr-i sıfâhiyenin tercümesidir.

Sefâretin 14 Teşrin-i sani sene 905 ve 21 Mayıs sene 906 tarihli iki kıt'a takrîr-i sıfâhiyyesine zeyldir.

Berlin Polis Perefesi şu'ûruna haleldârî olan teb'a-yı Osmaniyye'den Moses Levi nâm kimesnenin memleketine i'âdesi hakkındaki talebini tekrar etmiştir. Nezâret-i Hariciye merkûmun me'mûrîn-i Osmaniyye'ye teslimine hükûmet-i seniyyece muvâfakat buyrulduğunu zaten 2 Mayıs sene 905 tarihli ve onsekiz numaralı tezkire-i şifâhiyyesiyle sefârete bildirmişdi. Ma'amâfih merkez idâresi Trieste'de bulunan Avusturya Loyd Kumpanyasının marızı kendi vapurlarıyla nakletmekden istinkâf etmesine mebnî Berlin Polis Perefesi merkûmun diğer bir tarikle memleketine i'âdesini ve hudûdun bir noktasında me'mûrîn-i Osmaniyye yedine teslimini teklif ediyor. Binâen-aleyh sefâret hudûd üzerinde böyle bir noktanın sür'at mümkün ile irâ'e buyrulmasını nezâret-i Hariciye'den ricâ eyler.

**Kaynak:** Hariciye Nezâreti'ne 25 Mart 1908 tarihli Almanya Sefâreti'nden gelen 867 numaralı takrîr-i şifâhiyenin tercümesi, *BOA, DH. İD. 53/27-6.*

**Belge: 3**

Kudüs-i Şerif Mutasarrıflığı, Tahrirat Kalemi, Aded 23

Dahiliye Nezâret-i Celilesine

Devletlü efendim hazretleri

Teb'a-i devlet-i âliyyeden olup ma'lûl olan Yafalı Moses Levi'nin Loyd Kumpanyası vapurlarıyla naklinden imtinâ' edilmekte olduğundan bahisle hudûd üzerinde me'mûrîn-i saltanat-ı seniyyeye teslimi için hudûdda bir noktanın i'râesi iltimâsını hâvî Almanya Sefâreti'nden i'tâ olunan takrîr tercümesinin leffiyle iktizânın ifâ ve keyfiyyet sür'at inhâsı Hariciye Nezâret-i celilesinin iş'ârına atfen şeref-varîd olan 5 Nisan sene 324 tarihli tahrîrât-ı âliyye-i nezâret-penâhîlerinde emr ve iş'âr buyrulması üzerine Almanya konsolosu ile lede'l-müzâkere Almanya'nın Rheinisch Levant Linie Kumpanyasına a'id sefâ'in-i tüccâriyenin ba'zıları ara sıra Hamburg'dan doğruca Yafa'ya gitmekte olup merkûm Moses Levi ise

Hamburğ'da mezkûr vapurlardan birine irkâb edildiği halde maksat te'mîn olmuş olacağı cihetle işin Almanya Sefâreti vasıtasıyla ol vechle Berlin'e tesviye itdirilmesi mümkün olabileceği anlaşılmiş olmağla ol bâbda emr ü fermân hazret-i menlehü'l-emrindir.

Fi 23 C.evvel sene 1326 ve fi 9 Haziran sene 324.

Kudüs-ı şerîf mutasarrıfı

**Kaynak:** Kudüs Mutasarrıfından Dahiliye Nezareti'ne 24 Haziran 1908 tarih ve 23 numaralı yazı. *BOA, DH, İD, 53/27-8.*

#### **Belge: 4**

Kudüs-i Şerîf Mutasarrıfıyet-i âliyyesine

1 Nisan sene 324, No: 28/29

14 Haziran sene 322 tarihli tahrîrâta zeyldir. Teb'a-i devlet-i âliyyeden olup ma'lûl olan Yafalı Moses Levinin memleketine i'âdesi hakkındaki talebinin Berlin Polis müdüriyetince tekrar edildiğinden ve Loyd kumpanyasının marîzî kendi vapurlarıyla naklinden imtinâ' eylemiş ve binâen-aleyh merkûmun diğer bir tarikle i'âdesine mecbûriyet hâsıl olması hasebiyle hudûd üzerinde me'mûrîn-i saltanat-ı seniyye yedine teslimi müdürîn-i mümâ-ileyhaca teklîf olunduğundan bahisle hudûdda bir noktanın sür'at i'râesi Almanya sefâretinden i'tâ olunub Hariciye nezâret-i celîlesinden 20 Mart sene 324 tarihli ve yirmisekiz numaralı tezkire ile tevdi' olunan ve bir sûreti leffen tisyâr kılınan takrîr tercümesinde demeyân edilmiştir. Ol bâbda iktizâsından ifâ ve sür'at inbâsı husûsu.

**Kaynak:** Kudüs-i Şerîf Mutasarrıflığı'na yazılan 14 Nisan 1908 tarih 28 nolu yazı. *BOA, DH, İD, 53/27-4.*

#### **Belge: 5**

Telgraf sıra no: 141, Ahz 25 Temmuz 1326, sevk numarası 516, mahreç merkezi Kudüs

Dahiliye Nezâretine, Aded 63

Fi 21 Temmuz sene 326 tarih ve yüz elli dokuz numaralı telgraf Almanya'da şu'ûrunu hâle gelen Moses Levi'nin Yafa nüfus sicillâtında kaydı bulunmadığı gibi şahsı tanıyan da olmadığı cihetle merkûmun Almanya'ya ne sebeble gittiği ve buraca hangi aileye mensûb bulunduğu anlaşılamadığından fi 24 K.sânî sene 325 tarihli tahrîrât-ı nezâret-penâhîlerinde beyân buyrulduğu üzere merkûmun şimendüferle Cisri Mustafa Paşa'ya veyâ Zibefçe'ye getirilerek me'mûrîn-i inzibâtiyye teslimi ve hüviyyeti ile mensûbiyeti henüz anlaşılamamasıyla mesârif-i nakliyesinin sûret-i tesviyesi menût re'y-i âli-i nezâret-penâhîleri fermân.

Fi 24 Temmuz sene 326.

Kudüs Mutasarrıfı Azmi

**Kaynak:** Kudüs Mutasarrıfı Azmi Bey'den Dahiliye Nezareti'ne 6 Ağustos 1910 tarih ve 63 nolu telgraf *BOA, DH, İD, 53/27-17.*

#### **Belge: 6**

Dahiliye Nezâretine telgraf, aded 21/9. 19 Mart sene 328 ve 36586 umûm telgraf

Almanya'da ma'lûlû's-şu'ûr olan Moses Levi'nin pederi Mişel Levi nâmında Yafa'da kimse bulunmadığı tahkîkât-ı amîkaya atfen mahalli kâ'im-makamlığından iş'ârı üzerine mücib. Fi 22 sene 327.

Kudüs Mutasarrıfı Azmi

**Kaynak:** Kudüs Mutasarrıfı Azmi'den Dahiliye Nezareti'ne telgraf, *BOA, İD.,53/27-29.*

**Belge: 7**

Hariciye Nezaretine 14 K.evvel sene 910 tarihiyle Almanya Sefâreti'nden vârid olan 3278 numaralı takrîr-i şifâhiye tercümesidir.

Nezâret-i Hariciyye'nin geçen Ağustos'un otuzbiri tarihli ve seksen numaralı müzekkere-i şifâhiyyesine cevâbdır. Sefâret Moses Levi'nin hudûd-ı Osmaniyye'ye kadar naklinin istilzâm edeceği mesârifi mübeyyen bir kıt'a muhtırayı leffen nezâret-i hariciyyeye irsâl eder.

Melfûf muhtıranın tercümesidir.

Nakisü'l-şu'ûr olan Moses Levi'nin nakli için Cisri Mustafa Paşa'ya kadar 954,40 Zibefçe'ye kadar 828,80 Mark raddesinde bir meblağın sarfı iktizâ eder. Şurasını dahi beyân ederim ki merkûmın nakli için ikisi hastaganı nakle me'mûr olanlardan ve biri Buh? Bimârhanesi bekçilerinden olmak üzere üç kişiye lüzûm vardır. Sarfı iktizâ eden meblağ ber-vech-i âti zikr olunur.

**1) Mustafa Paşa'ya nakli için****A Mesârif-i râhiye**

Üç günlük azîmet	45 Mark
Üç günlük avdet	45 Mark
İki günlük tevakkıf	30 Mark

120 Mark

Merkûma terfik edilmiş üç adamdan beherine 120 Mark'dan cem'an 360 Mark

**B Şimendüfer Biletleri****a) Merkûma terfik edilecekler için**

Berlin-Peşte takrîben	28,50 Mark
Peşte-Cisr-i Mustafa Paşa takrîben	26,00 Mark
Sileyne?-Belgrad için ikinci mevki'in zam ücreti	15,00 Mark
Bir aded bilet ücreti	78,50 Mark

Beş aded bilet (Hastayı nakle me'mûr iki adam için azîmet ve avdet mesârifi hastanın yalnız azîmeti masrafı 5x78,50 .....392,50 Mark

**b) Terfik edilecek bekçi için**

Berlin-Şileyne? 623 kilometro beşer Pfennig'den	31,15 Mark
Sileyne-Belgrad 692 kilometro beşer Pfennig'den	34,60 Mark
Belgrad-Mustafa Paşa 704 kilometro beşer Pfennig'den	35,20 Mark
	-----
	100,95 Mark
Merkûm bekçi için azîmet ve avdet masrafı	2x100,95
	201,90 Mark
	-----
Yekûn takriben	904,40



2) **Zibefçe'ye nakli için**

A) **Mesârif-i rahiye 1 numaralı muharrer olduğu gibi 360,00 Mark**

B) **Şimendüfer biletleri**

a) **Hastaya terfîk edilecekler için**

Berlin-Peşte takriben 28,50 Mark

Peşte- Zerbifce takriben 26,40

Sileyn?-Belgrad için ikinci mevki'in zam ücreti 15,00

-----

Bir adet bilet ücreti 68,90

Bir aded bilet ücreti 5x68,90 takriben 344,50 Mark

b) **Bekçi için**

Berlin-Sileyn? 623 kilometro beşer Pfennig'den 31,15 Mark

Sileyn?-Belgrad 692 kilometro beşer Pfennig'den 34,60 Mark

Belgrad-Zibifçe 368 kilometro beşer Pfennig'den 18,40 Mark

-----

84,15 Mark

Bekçi için azîmet ve avdet mesârifi 2x84,15

168,30

-----

Yekün takriben 872,80 Mark

**Kaynak:** Hariciye Nezaretine 14 K.evvel sene 1910 tarihiyle Almanya Sefareti'nden gelen 3278 numaralı takrîr-i şifâhiye tercümesi, *BOA, DH, İD, 53/27-22*.



## Summary

Moses Levi was a Jewish from Jaffa, an Ottoman citizen, imprisoned near Berlin. He went to Berlin to do joinery, was imprisoned for a wounding incident, and lost consciousness after a while there by insanity. He expressed his wish to return to his hometown, Jaffa, by applying to the Berlin Police Department. The issue of sending Levi from Berlin to his hometown of Jaffa required some diplomatic and bureaucratic procedures.

The journey of Moses Levi from Berlin to Jaffa is an important example in terms of the reflection of state and power struggle in the Ottoman Empire on bureaucratic procedures. When the documents of the Ministry of Internal Affairs of the Presidency State Archives Ottoman Archive numbered 53/27 are examined, the inter-state diplomatic relations, the functioning of the internal state apparatus and the correspondence processes can be monitored in the documents about the return of the mentioned person to Jaffa. The complicated bureaucratic correspondence between the German Embassy in Istanbul and the Berlin Police Department, and the Ottoman Ministry of Internal Affairs and Foreign Affairs and the Jerusalem Governorship drove Moses Levi into an uncertain course over time.

In this study, the journey of Moses Levi from Berlin to Jaffa was examined according to the documents included in the Ottoman Archive of the Presidency State Archives, the Ministry of Interior Administration Documents No. 53/27.

Moses Levi was born in Jaffa on February 15, 1884, according to the data of the Ottoman Ministry of Foreign Affairs. He was the son of the Merchant Michel Levi from Jaffa. His father was born in Michel Levi Yafa and passed away there. Moses Levi went to Berlin to work on March 24, 1904, when he was 20 years old. While doing joinery in Berlin, he was involved in an injury incident and was sentenced to 90 days in prison. He later lost his mental health due to insanity and was admitted to the hospital.

When we look at the correspondence traffic between Istanbul-Jerusalem and Berlin in the process of Moses Levi's return to Jaffa, two more issues should be pointed out. One of them is the new political environment that emerged with the II. Constitutional Monarchy and the bureaucratic problems caused by the constant change of cabinets. The second is Zionism and Jewish immigration to Palestine.

With the request of the Berlin Police Department, the process of sending Moses Levi from Berlin to Jaffa was initiated. Regarding the transfer of the aforementioned person, the correspondence between the German Embassy and the Turkish Ministry of Internal Affairs and Foreign Affairs and the Jerusalem Governorship in 1905 continued until 1912.

One of the striking points in the internal correspondence between the Ministries of Interior and Foreign Affairs and the Jerusalem Governorship in 1910 is that Moses Levi's Ottoman citizenship is a matter of debate. Especially after Azmi Bey's appointment as the Governor of Jerusalem, when looking at the correspondence he made with the Ministry of Internal Affairs, it is understood that an inquiry about the Ottoman citizenship of the person concerned started. The Governor Azmi Bey requested that the Ottoman citizenship of the person concerned be investigated in detail, claiming that Moses Levi was not found in the Jaffa population records.

The adventure of Moses Levi, which includes his desire to return to his hometown, Jaffa, started with a letter from the German Embassy to the Turkish Ministry of Foreign Affairs. As can be understood from the correspondence, it is the Berlin Police Department and the German Embassy in Istanbul that set up the process of sending Levi to Jaffa, planning and initiating the necessary procedures for its realization. It is understood from repeated articles that this process took quite a long time and correspondence with the Turkish Ministry of Internal Affairs, Ministry of Foreign Affairs, Jerusalem Governorship and German Embassy was interrupted from time to time. In particular, the German Embassy repeated its letters to the Ministry of Foreign Affairs several times due to the failure to carry out the required procedures on time and therefore the delay of Levi's transfer process. This situation can be understood from the content of the documents sent from the Ministry of Foreign Affairs to the Ministry of Internal Affairs. Again, when the correspondence between the Ministries of Foreign Affairs and Internal Affairs is evaluated, it is observed that there is a lack of communication or interpretation differences between the ministries in Moses Levi's return to his hometown.

The attitudes of the Jerusalem Governors, who carried out the procedures for the extradition of Moses Levi to Jaffa, during this period also differ. The short term of office of the subordinates also plays a role here. The Jerusalem Governors of Suphi Bey (1908-1909), Nazım Bey (1909-1910) and Azmi Bey (1910-1911) are an average of one year. This period of time is not enough to get to know the region, governorship affairs and foreign consuls and make accurate decisions. As a matter of fact, especially when Azmi Bey was the Governor of Jerusalem, the issue of Ottoman citizenship of Moses Levi was questioned, and it was reflected in the correspondence that the aforementioned person and his father were not registered in the regional registry and that no one had any information about his family. This information is not encountered in the correspondence of the sub-governors before Azmi Bey.

On the other hand, the information conveyed by the Governor of Jerusalem, Azmi Bey, to the Ministry of Internal Affairs, in the manner that there is no evidence that Moses Levi was an Ottoman citizen, is also noteworthy. The German Embassy demanded that Moses Levi be transferred to Jaffa as soon as possible and was constantly in correspondence with the Turkish Foreign Ministry on this issue. The fact that these two different approaches hit the period of increased Jewish immigration to Palestine is an issue that should be considered separately. It can even be said that Azmi Bey's insistence that there is no evidence about Moses Levi that he was an Ottoman citizen, prevented the aforementioned person from returning to Jaffa in a short time. In the final analysis, it was not understood whether Moses Levi returned to Jaffa or not, due to the interruption of the correspondence.